

# Új institucionalizmus a politikatudományban<sup>1</sup>

Brunzel Balázs

A nemzetközi politikatudományi szakirodalom elmúlt néhány évtizedének egyik legfontosabb teoretikus fejleménye az „új institucionalizmus” névvel illetett irányzat megjelenése.<sup>2</sup> Az új institucionalizmus legfontosabb célkitűzése a politikatudomány uralkodó paradigmáinak, a behaviorizmusnak és a racionális választások elméletének, ha nem is leváltása, de kiegészítése az intézményközpontú megközelítéssel. Az új vagy neo- előtag pedig azt jelképezi, hogy a változás nem pusztán visszatérés kíván lenni ahhoz a korábban domináns institucionalista megközelítéshez, melyet épp ez imént említett behaviorizmus szorított a háttérbe. Mindez azt jelenti, hogy a politikatudományban három korszakot különböztethetünk meg aszerint, hogy milyen szerepet játszott az intézményközpontú szemléletmód: egyrészt az institucionalista elemzések régi változatát, másrészt a behaviorizmust kiegészítve a racionális választások elméletével, melyek lényegében mellőzték az intézményeket, harmadrészt pedig az intézmények újbóli középpontba állítását, az új institucionalizmust.

Az efféle korszakokra bontás persze sokszor túlzottan leegyszerűsítő képet fest a diszciplína uralkodó elméleti irányzatairól. Részben azért, mert alaposabban szemügyre véve a határokat, kiderülhet, hogy azok nem is olyan élesek, részben pedig azért, mert az „új”, „neo-”, vagy „poszt-”, előtagok használata sokszor rövid életűnek bizonyul, s lehetséges, hogy hamarosan egy másik neo- vagy poszt-korszak köszönt be (Koelble, 1995: 231). E fenntartásokat figyelembe véve és a szükséges finomításokkal kiegészítve az alábbiakban az új institucionalizmus legfontosabb jellemzőit kívánom bemutatni. E célból először vázolom a korábbi két korszak, az institucionalizmus korábbi változata, illetve a behaviorista orientációjú periódus főbb ismertetőjegyeit. Ezt követően sorra veszem az új institucionalizmus legtöbbet hivatkozott irányzatait. Végül pedig azt igyekszem megmutatni, hogy a mai társadalmi problémáknak melyek azok a jellemzői, melyek vizsgálatához az intézményközpontú megközelítés alkalmasabb eszköztárat kínál, mint a behaviorista és a racionális választáson alapuló irányzatok.

## I.

---

<sup>1</sup> Jelen kutatás az OTKA 83577 számú pályázata és a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

<sup>2</sup> Magyarul Szabó Márton tollából olvashatunk az új institucionalizmusról (Szabó, 2010), illetve az angolról lefordított *A politikatudomány új kézikönyve* című tanulmánykötetben foglalkozik külön rész e témával.

Az új institucionalizmus nyilvánvalóan valamiféle régi institucionalizmussal szembeállítva értelmezhető. „Régi institucionalizmusról” beszélni azonban bizonyos szempontból problémás. Egyrészt annak az irányzatnak a megjelölésére, melyet az institucionalizmus régebbi változataként szoktak jellemezni, még nem használták szisztematikusan az institucionalizmus elnevezést. Másrészt pedig, ha azt halljuk, institucionalizmus – legyen az régi vagy új – akkor elméleti tételek többé-kevésbé explicit, reflektált és koherens összességére gondolunk. Az institucionalizmus korábbi változata azonban a szó szigorú értelmében nem volt elmélet, nem törekedett alaposan kidolgozott tételek megalkotására és összefűzésére (Peters, 2005: 3). Az, hogy mindezek ellenére mégis indokolt az institucionalizmus régebbi változatáról beszélni, azzal magyarázható, hogy mind a politikáról való gondolkodás egészéről, mind pedig a szűkebb értelemben vett politikatudományról elmondható, hogy azok magvát a kezdetektől fogva egészen a 20. század közepéig az intézmények alkották. Ha végigtekintünk a Platónnal és Arisztotelésszel kezdődő politikai gondolkodás történetén, akkor leginkább a különböző államformákra vonatkozó vizsgálódásokat, illetve az ideális és legitim formák felkutatására tett erőfeszítéseket fogunk találni. Amikor pedig a 19. század vége felé önálló diszciplínaként megjelent a politikatudomány, annak fókuszában szintén a kormányzati formák normatív elemzése állt (Peters, 2005: 3–6; Szabó, 2010: 3–4.).

Régi institucionalizmus alatt tehát azt a szemléletmódot értjük, amely a politikatudomány megalakulásától kezdve a huszadik század közepéig annak uralkodó paradigmáját alkotta, noha ez az intézményközpontúság nem annyira átgondolt elméletalkotási törekvéseknek, mint inkább a politika jelenségeket vizsgáló filozófiai, történet- vagy jogtudományi tradíciónak volt köszönhető. Mindezzel együtt Guy Peters a régi institucionalizmus öt olyan jellemzőjét sorolja fel, melyek implicit elméleti alapvetéseknek tekinthetők (Peters, 2005: 6–11).

Az első a jog központi szerepe, vagyis a politikai intézmények vizsgálata elsősorban a jogrendszer vizsgálatát jelenti. A jog- s ezzel együtt államközpontú vizsgálódások dominanciája országonként eltérő volt, de többé-kevésbé mindenhol kimutatható. A jogi institucionalizmus Németországban volt a legmeghatározóbb, s az amerikai politikatudomány volt a legkevésbé érintett, de a német hatás az utóbbiban is – például Woodrow Wilson tudományos munkásságában – egyértelműen kimutatható. A jogi institucionalizmus továbbá olyan irányzatokat is magába foglalt, mint a jogpozitivizmus vagy a *common law* alapú elméletek.

Másodszor, a régi institucionalizmust a *struktúrák* meghatározó szerepe jellemezte.

Eszerint a politikai folyamatokat a struktúrák határozzák meg, kevés teret hagyva az individuális döntéseknek. Ha a politikai rendszer működésére vagyunk kíváncsiak, akkor annak struktúráit kell szemügyre vennünk. Struktúrák alatt elsősorban az alkotmány, tehát a formális, jogi képződmények értendők, s az egyéb, informális strukturáló tényezők nem játszanak fontos szerepet.

A harmadik jellemző a *holizmus*, ami jelen esetben azt jelenti, hogy az összehasonlító elemzések során a politikai rendszer egészét vetik össze más rendszerekkel, s nem pedig az egyes intézményeket külön-külön. Peters úgy érvel, hogy a régi institucionalista megközelítés nem kedvezett az összehasonlító elemzéseknek, mivel a politikai rendszereket egyedinek tekintették, és egységes egészként kezelték őket. Mások azonban a régi institucionalizmus szerves részének tekintik a komparatív megközelítést, sőt a nem holisztikus, tehát az intézményeket összehasonlító elemzésekre is hoznak példákat (Rhodes, 2008: 95).

A negyedik karakteres vonás az, hogy a jelenlegi politikai rendszereket *történeti* fejlődésük alapján igyekeztek megérteni. Az individuális viselkedést is a történelemben betöltött szerepe alapján értelmezték.

Végül pedig a régi institucionalizmus általában tartalmazott valamilyen *normatív* elemet is. Nem csupán leírta az intézményeket, hanem értékelte is azokat az igazságosság és a legitimitás normatív szempontjai alapján, vagyis a helyes és a jó állam- vagy kormányformákat kutatta. A leíró és az értékelő elemzések ezen összefonódásával függhet össze, hogy a régi institucionalizmus képviselői gyakran vállaltak aktív szerepet a politikában (Apter 2007: 18).

A 20. század közepén az ily módon jellemezhető paradigma átadta a helyét egy újnak, melyet két irányzattal szokás jellemezni: a behaviorizmussal és a racionális választások elméletével. Az előbbi az ötvenes, az utóbbi pedig kicsit később, a hatvanas évektől vált meghatározóvá diszciplínán belül. E változás egyrészt a politikatudományon kívüli fejleményeknek tulajdonítható. A behaviorizmus ugyanis ekkortájt terjedt el a filozófiában, legalábbis annak analitikus irányzatában.<sup>3</sup> A racionális választások elmélete pedig szintén számos követőre lelt a közgazdaságtudomány, a szociológia és a filozófia területén. A két irányzat térhódítása emellett annak is köszönhető, hogy azzal kecsegtettek, segítségükkel a politológia szigorúbb értelemben vett tudománnyá válhat.

A „behaviorista forradalom” értelmében a kutatás tárgyát többé már nem a formális jogi szabályok, a struktúrák vagy az intézmények kell, hogy képezzék, hanem az egyének megfigyelhető viselkedése. A racionális választások elmélete pedig azért volt képes

---

<sup>3</sup> A behaviorizmus mint pszichológiai irányzat gyökerei ennél jóval korábbra, egészen a 19. századig visszavezethetők.

hatékonyan kapcsolódni ehhez a megközelítéshez, mert a politikatudományt többnyire a tömegek viselkedése érdekli, miközben nem lehetséges a tömeg minden egyes tagjának a magatartását külön-külön elemezni. Ezért olyan általános elméletre van szükség, amely – nyilván bizonyos leegyszerűsítések árán – útmutatással szolgál az egyén viselkedésére vonatkozóan. Ezt hivatott ellátni a racionális választások elmélete, mely azzal a feltételezéssel él, hogy az individuumok következetes módon úgy alakítják választásaikat, hogy a lehető legnagyobb mértékben eleget tegyenek preferenciáiknak (Dowding, 2007: 261–262).

Nézzük meg most Peters (2005:12–15) alapján, hogy miben állt a behaviorizmuson és a racionalista választások elméletén alapuló szemléletmód újdonsága a korábbi, intézményközpontú megközelítéshez képest. Először is, a behaviorizmus az *elméletalkotás* igényével lépett fel. Már nem elégedett meg azzal, amivel a régi institucionalizmust gyakran vádolták, vagyis az egyes államok politikai rendszereinek pusztán leírásával, és a megállapítások összegyűjtésével. Ezeknek a megállapításoknak immáron egy koherens tételekből felépülő általános elméletbe kell illeszkedniük. Ez még önmagában nem jelentett elköteleződést valamely konkrét elmélet mellett, sőt az institucionalizmushoz közelálló strukturalista-funkcionalista megközelítés is szóba jött mint lehetséges aspiráns. A valódi áttörést azonban a racionális választások elmélete hozta. A behaviorizmus a racionális választások elméletével társulva nyitotta meg az utat a politikatudomány egzakttá válása és a matematikai, statisztikai módszerek elterjedése előtt (Lánczi 1996).

Az egzakt tudománnyá válás másik oldala az *értékmentesség*, vagyis a normatív elemek kiküszöbölése, melyek az intézményközpontú szemlélettel még szorosan összefonódtak.

Az új paradigma talán legfontosabb metodológiai alapelve a *módszertani individualizmus*. Eszerint a magyarázat csak akkor fogadható el, ha azt individuumok cselekedeteire, viselkedésére vezetik vissza. Ha a magyarázatokban utalunk is valamiféle kollektív entitásra – mint osztály, párt stb. – azoknak redukálhatóknak kell lenniük individuális cselekedetekre.

További lényeges különbség mutatkozik az új paradigma és a korábbi, intézményközpontú elemzések között abban a tekintetben, hogy milyen tényezők hatásának tulajdonítják a megszülető politikai döntéseket. Láthattuk, hogy a régi institucionalizmus szerint az állam formális, jogi intézményei azok, melyek meghatározzák a politikai folyamatokat. Amennyiben azonban az elemzés során az individuális viselkedést és az egyéni döntéseket vesszük alapul, ahogy azt a behaviorizmus teszi, akkor a politikai folyamatok kimeneteit az individuumok preferenciái határozzák meg. Ezek a preferenciák politikán kívüli szociálpszichológiai tényezők függvényei, így ami ténylegesen meghatározza a politikai

folyamatok kimenetét, az nem maga a politika, hanem annak környezete. A politikai rendszer struktúrája, intézményei pusztán „fekete dobozként” viselkednek, amely átalakítja a környezetből érkező bemeneteket kimenetekké. Peters a behaviorizmus e jellemzőjét „inputizmusnak” nevezi, mely elnevezés egyúttal azt is implicálja, hogy maga a politika valójában nem is számít. Az inputizmus egyúttal azt is jelenti, hogy a politika és annak társadalmi, gazdasági környezete között egyirányú kapcsolat áll fenn: a környezet a politikai aktorok preferenciái révén hat a politika működésére, a politika számára azonban mind e preferenciák, mind pedig az azokat befolyásoló társadalmi, gazdasági tényezők adottságként léteznek.

Mindezek a változások egyrészt hozzájárultak a politológia modern értelemben vett tudománnyá válásához, gyökeresen megújították módszertanát, és a politikai aktorok viselkedésének tanulmányozása révén új területtel gazdagították a politológiai vizsgálódások körét. Másrészt azonban bizonyos tekintetben beszűkítették a politikatudomány eszköztárát és témaválasztását. (Shepsle, 1986: 52) Ahogy a régi institucionalizmus figyelmen kívül hagyta az individuális viselkedés jelentőségét, úgy a behaviorizmus és a racionális választások elmélete által dominált politikatudomány mellőzte az intézményeket. Ez lehet szándékos döntés eredménye is, melynek során az intézményeket származtatott kategóriává minősítve, azokat minden politikaalakító hatástól megfosztva negligálták, de betudhatjuk pusztán annak is, hogy a politikai viselkedés kínálta új kutatási perspektívák fényében érthető módon kevesebb figyelem jutott a régebbi elgondolások miatt amúgy is inkriminált intézményközpontú elemzések számára.

Ehelyütt egy rövid kitérő szükségeltetik, ugyanis az a megállapítás, miszerint az ötvenes-hatvanas évektől a behaviorista és a racionális választásokon alapuló elemzések kiszorították az institutionalista szemléletmódot a politikatudományból, némi finomításra szorul. Elsősorban területileg kell lehatárolni e kijelentés érvényességét. Egyrészt mindez elsősorban az angolszász politikatudományra vonatkozik, más, például német vagy francia nyelvterületen már sokkal kevésbé érezhető e dominancia (Beyme, 2003: 500). De még az angolszász politikatudomány sem kezelhető egységesen, Nagy-Britanniában ugyanis, szemben az Egyesült Államokkal, a behaviorista és a racionalista forradalom nem szorította teljesen háttérbe az institutionalista elemzéseket. Így amikor a nyolcvanas években az Egyesült Államokban újra terjedni kezdtek az intézményközpontú elemzések, akkor ebben a britek a saját módszerük diadalát látták (Rhodes, 2008:93). Természetesen még az az állítás is tartalmaz némi leegyszerűsítést, hogy az angolszász, s azon belül is főleg az amerikai politikatudományból teljesen hiányzott az intézmények elemzése. Találhatunk ugyanis

példákat az intézményközpontú megközelítésekre is. Az persze igaz, hogy ezek száma egyrészt elenyésző a behaviorista elemzésekhez képest, másrészt pedig e munkák rendszerint a behaviorista szemléletmód elleni kritikaként íródtak, elismerve tehát az utóbbi dominanciáját (Thelen és Steinmo, 1994: 4).

Az aktorok racionális viselkedésére koncentráló módszertannak tehát már a kezdetektől fogva voltak ellenzői, s ezek a hangok a nyolcvanas évekre tovább erősödtek. Érdeemes röviden számba venni azokat a pontokat, ahol a kritikusok elégtelennek tartották a behaviorista és racionalista irányzat eszköztárát. March és Olsen (1989: 3–8) a második világháború utáni politikatudomány öt ilyen jellemzőjét sorolja fel.

Az első a *kontextualizmus*, amely alatt nagyon hasonlót értenek ahhoz, mint amit az inputizmus jelentett Petersnél. Nézetük szerint a behaviorista és racionalista politikatudományban a politika elvesztette autonóm státuszát, a politikai folyamatokat a környezeti tényezők határozzák meg. Ilyen tényezők lehetnek a kultúra, a nemzeti karakter, az osztálystruktúra, a nyelv, az ideológiák, a vallás stb. Mindezek oksági hatást fejtenek ki a politikára, ez a hatás azonban fordított irányban nem áll fenn. A politika tehát teljes egészében a környezete által determinált.<sup>4</sup>

A második jellemző a *redukcionizmus*, amely a módszertani individualizmussal függ össze. E szerint a makroszintű politikai jelenségek úgy értelmezendők, mint az individuumok viselkedésének aggregátumai. Az individuumok tehát meghatározzák a makroszintű jelenségeket, ez utóbbiak azonban semmilyen hatást nem fejtenek ki az előbbiekre, s így nem beszélhetünk az intézmények, normák, szabályok konstitutív szerepéről a politikai folyamatokban. Mindez tovább erősíti az előző pontban említett kontextualizmust: a cselekvők preferenciái, beszéljünk akár tudatos vagy tudattalan viselkedésről, a politikán kívüli tényezőktől függenek, s ugyanez igaz az események bekövetkeztének időzítésére is, amely szintén kívülről eredő okokkal magyarázható.

Harmadikként March és Olsen a *haszonelvűséget* említik, vagyis azt, hogy minden eseményt haszonmaximalizáló döntések következményének tekintenek. A döntésemélet több problémás előfeltevést is tartalmaz. Például nem ismerhetjük pontosan döntéseink jövőbeli következményeit, vagy azt sem tudhatjuk pontosan, miképp alakulnak preferenciáink a későbbiekben. Jóllehet több szerző is rámutatott az információs korlátokra, az elemzések során a gyakorlat mégis inkább az, hogy feltételezik, az egyének többé-kevésbé pontosan fel tudják

---

<sup>4</sup> A racionális választások elméletével szemben így akár azt a vádat is felhozhatnánk, melyet inkább az institucionalista elméletekkel szemben szoktak megfogalmazni, nevezetesen a strukturalizmust. A fentiek szerint ugyanis az aktorok cselekedeteit teljes egészében meghatározza a környezetük (Hay és Wincott, 1998: 952).

becsülni döntéseik következményeit, illetve preferenciáik stabilak maradnak.

A politikatudomány negyedik problémájaként March és Olsen az *instrumentalizmust* jelöli meg. Az instrumentalizmus a politika szimbolikus aspektusára vonatkozik. A politikában ma is léteznek szimbólumok, rítusok, ceremóniák vagy mítoszok, nevezzük is bárhogyan ezeket. Ezt a behaviorista és racionalista politikatudomány sem tagadja, ugyanakkor a szimbólumokra és hasonlókra stratégiai eszközökként tekintenek, melyek ahhoz kellene, hogy az aktorok elérjenek bizonyos kimeneteket vagy legitimálják döntéseiket.

Végül pedig, az ötödik pont a *funkcionalizmus*. A szerzőpáros e fogalommal az uralkodó politológiai gondolkodás azon jellemzőjét jelöli, miszerint a történelem során a politikai folyamatok az egyensúly felé haladnak, mégpedig hatékonyan, gyorsan s mindenféle történeti függőségtől mentesen. Ezáltal figyelmen kívül hagyják egyrészt az eltérő történeti pályákból fakadó különbségeket, másrészt pedig annak lehetőségét, hogy az adott politikai rendszer valamilyen oknál fogva nem éri el az optimális állapotot.

March és Olsen azt állítják tehát, hogy az ötvenes évektől a politikatudományban dominánssá váló paradigmák olyan leegyszerűsítésekkel élnek, melyek a valóságnak csupán némely aspektusát mutatják meg, míg egyéb hatásmechanizmusokat kirekesztenek a vizsgálódások hatóköréből. A politikatudomány ezáltal az empirikus megfigyelésekkel is szembekerül, a politika működése ugyanis a valóságban sokkal komplexebb, mint ahogy azt a fenti paradigmák lefestik: a politika és környezete között bonyolult kölcsönhatások állnak fenn; a döntési folyamat során az alternatívák felmerülését és azok értékelését nagyban befolyásolják a külső tényezők (March és Olsen, 1989: 14-15). A behaviorista és a racionális választások elméletén alapuló szemléletmód mindezekből csak az individuumok racionális kalkuláción alapuló döntéseit és viselkedését írja le, elfedve egyéb mechanizmusokat. Úgy is fogalmazhatunk, hogy túl optimista feltevésekkel él az egyének racionalitását illetően, mely elképzelésnek ellentmond a tapasztalat.

Az intézményeket a középpontba állító megközelítések ezeket a hiányosságokat igyekeztek orvosolni. Az intézményekben olyan mechanizmusokat véltek felfedezni, melyek egyik legfontosabb feladata abban áll, hogy bizonyos leegyszerűsítések révén megoldhatóvá tegyék az egyébként átláthatatlan problémákat. Strukturálják a folyamatokat, ezáltal bizonyos lehetőségeket valószínűbbé tesznek, másokat pedig kizárnak.

„Bizonyos résztvevőket, kérdéseket, szempontokat, értékeket figyelmen kívül hagynak vagy elnyomnak [...] A politikát elválasztják a közigazgatástól, a közigazgatás különböző részeit pedig egymástól. Az adott probléma különböző komponensei közti koordináció elvállik az egyes

részek megoldásától. Némely dolgot adottnak vesznek más dolgok eldöntésekor. A paradigmák és az ideológiák bizonyos dolgokra ráirányítják a figyelmet, máshonnan pedig elvonják azt. Az intézmények meghatározzák az individuális, a csoport- és a társadalmi identitásokat, s hogy mit jelent egy adott kollektívumhoz tartozni.” (March és Olsen, 1989: 17)

Mindezzel együtt a politikatudósok általában elismerik, hogy a behaviorizmus és a racionális választások elmélete megkerülhetetlen hozadékokkal szolgált a diszciplína elméleti és módszertani fejlődése szempontjából, így az intézményközpontú szemléletmód újjáéledése nem jelenthette azt, hogy az inga ismét visszalendül a másik oldalra, negligálva az időközben elért eredményeket. Az új institucionalizmus tehát azzal az igénnyel lép fel, hogy az intézményeket oly módon hozza vissza a politológiai elemzések fókuszába, hogy eközben megtartsa a behaviorista politikatudomány által elért eredményeket, azokat nem mellőzni, hanem kiegészíteni kívánja. Ez elsősorban azt jelenti, hogy az új institucionalizmus is egyértelmű céljának tekinti az elméletalkotást, az egzakt, kvantitatív elemzések alkalmazását, illetve integrálni kívánja a politikai aktorok viselkedésére vonatkozó vizsgálódásokat. A politikai folyamatok jellemzésében továbbra is helye van az individuumoknak és azok döntéseinek, azt azonban, hogy ezek milyen preferenciákkal rendelkeznek, milyen információval bírnak a lehetséges alternatívákra vagy a döntések következményeire vonatkozóan, az intézmények befolyásolják<sup>5</sup> (Peters, 2003: 208).

## II.

Az új institucionalizmus névvel illetett irányzat megjelenése és térhódítása nem tekinthető egyetlen vagy akár néhány műhöz, illetve szerzőhöz köthető, tudatosan eltervezett projektnek. Több, egymástól független szerző vagy kutatócsoport érdeklődése fordult a nyolcvanas években az intézmények felé, majd pedig e trendeket felismerve James March és Johan Olsen alkalmazta először az „új institucionalizmus” elnevezést a kialakulófélben lévő irányzatra (Peters, 2005: 16). Az intézmények fontosságát hangsúlyozó irányzatok azonban igen eltérő elméleti alapokkal rendelkeztek, illetve az intézmények szerepét más-más aspektusból közelítették meg. Ennek következtében az új elméleti megközelítést taglaló munkák hamarosan több irányzatot különböztettek meg az új institucionalizmuson belül. Az eltérő irányzatok nem

---

<sup>5</sup> Joggal merülhet fel az igény, hogy az új institucionalizmusról szóló fejtegetések elején definiáljam az intézmény fogalmat. Látni fogjuk azonban, hogy az új institucionalizmus egyes irányzatai mást és mást értenek e fogalom alatt. Ezért célszerűbbnek tartottam e kérdést az egyes irányzatok bemutatásakor, mindegyiküknél külön-külön tárgyalni.



egy korábbi egységes irányzat szétágazásaként kezelendők, sokkal inkább arról van szó, hogy eltérő elméleti alapállással rendelkező szerzők fordultak az intézményekhez, s ezekből az eltérő megközelítésekből eltérő tételek, eredmények fakadtak. A szakirodalomban rendszerint három irányzatot különböztetnek meg, úgymint racionális választásokon alapuló, történeti és szociológiai institucionalizmus. Kiterjedt viták folynak egy negyedik aspiránsról, a diszkurzív institucionalizmusról, amely kötődik ugyan a történeti és a szociológiai változatokhoz, ám nyomós érvek hozhatók fel az önállósága mellett is. Találkozhatunk ezen kívül még a hálózati (Ansell, 2008), a normatív és az empirikus institucionalizmus elnevezésekkel is (Peters, 2005), illetve Peters külön irányzatként kezeli az új institucionalizmus névadói, March és Olsen által fémjelzett megközelítést. Az alábbiakban a legelőször említett három plusz egy irányzatot mutatom be röviden, a diszkurzív institucionalizmus esetében leginkább azokat a különbségeket hangsúlyozva, melyek révén igyekszik megkülönböztetni magát az institucionalizmus többi változatától.

*A racionális választáson alapuló institucionalizmus (rational choice institutionalism)* – ahogy az az elnevezés alapján is sejthető – képviseli azt az irányzatot, amely a legtöbb rokonságot mutatja a korábbi paradigmával. Tulajdonképpen osztja a racionális választások elméletének posztulátumait: az aktorok adott preferenciákkal rendelkeznek, következetesen törekszenek az ezekből adódó célok maximális kielégítésére, s mindezek érdekében stratégiai kalkulációkat végeznek. E megközelítés szerint a politika lényegét leginkább kollektív cselekvésként vagy közösségi döntések meghozatalaként írhatjuk le. Ekkor azonban felléphet az úgynevezett kollektív cselekvési probléma, vagyis az a szituáció, hogy ha minden cselekvő a maga preferenciái szerinti haszonmaximalizálásra törekszik, akkor olyan kimenet adódik, amely kollektíve szuboptimális. Ezt írja le a Condorcet-paradoxon, vagyis a körkörös többség jelensége: lehetséges a preferenciák olyan elrendezése, hogy bármelyik alternatívát is válasszuk, mindig létezni fog egy másik, melyet a többség előnyben részesít. Arrow lehetetlenségi tétele pedig azt mondja ki, hogy lehetetlen az egyéni preferenciákat minden esetben kollektív preferenciákká rendezni a méltányosság elveinek megsértése nélkül. Ez másképp fogalmazva az egyensúly hiányát jelenti, vagyis nem létezik olyan állapot, melyet a többségnek ne lenne érdeke megváltoztatni (Körösi, 2009: 35–36). Az intézmények szerepe pontosan az ilyen kollektív cselekvési problémák megoldásában áll. Ezt azáltal érik el, hogy strukturálják az interakciókat, például meghatározzák, hogy mely alternatívák s milyen sorrendben jöhessenek szóba, vagy információt szolgáltatnak mások várható viselkedéséről. Ezáltal a cselekvőket egy kollektíve optimálisabb kimenet felé terelik (Hall és Taylor, 2007: 175–176). Az ily módon létrejövő egyensúlyt „struktúra által indukált egyensúlynak” is

nevezik (Shepsle, 2008: 25).

Az intézmények rendszerint két módon jelenhetnek meg a racionális választáson alapuló institucionalizmusban. Egyrészt tekinthetünk az intézményekre mint exogén korlátokra. A játékelmélet nyelvén fogalmazva az intézmények nem mások, mint játékszabályok. Ebben az esetben, jóllehet az intézmények emberi döntések eredményei, azonban adott és állandó szabályoknak, normáknak tételezzük őket, s azt vizsgáljuk, miképp alakítják az egyének viselkedését. A másik lehetőség az, amikor az intézményeket nem exogén adottságokként kezeljük, hanem azt vizsgáljuk, hogy miképp hozzák létre azokat az individuumok. A játékszabályok most tehát nem adottak, hanem a játékosok maguk hozzák létre őket. (Shepsle, 2008: 24–25). Maga az intézmény meghatározása mindkét megközelítésben azonos: a viselkedést strukturáló szabályokat értik alatta, melyek az egyensúly elérése vagy a haszonmaximalizálás során fellépő akadályokat hivatottak leküzdeni, és az aktorok racionális, stratégiai kalkulációira vezethetők vissza. E megközelítés szerint tehát az intézmények megalkotásakor az aktorok tabula rasából indulnak ki, vagyis abban, hogy azok végül milyen formát öltenek, semmilyen történeti tényező nem játszik szerepet, hanem ez kizárólag az aktorok szándékain múlik (Peters, 2005: 51).<sup>6</sup>

Ez utolsó gondolat, pontosabban annak tagadása már átvezet az új institucionalizmus második irányzatához, a *történeti institucionalizmus*hoz. Ezen irányzat legfontosabb tézise szerint ugyanis a politikai folyamatokat nem pillanatfelvételszerűen kell tanulmányozni, hanem szekvenciálisan, vagyis az események egymásutánja szükséges a megértésükhöz (Sanders, 2008: 39). Az intézmények létrehozása és a közpolitikai döntések meghatározó módon befolyásolják az intézmények későbbi alakulását és a későbbi közpolitikai döntéseket. Másképp fogalmazva, a közpolitikák és az intézmények alakulásának magyarázatához a múltbeli közpolitikákhoz és intézményekhez kell fordulnunk, melyek hatása megkerülhetetlen. Ezt a tételt „útfüggőségnek” (*path dependency*)<sup>7</sup> is nevezik, mely fogalom arra utal, hogy ha a

---

<sup>6</sup> William Riker mutatott rá, hogy amennyiben az intézményeket individuális döntések eredményeként fogjuk fel – ahogy azt teszi az itt bemutatott racionális választásokon alapuló institucionalizmus – ekkor ezek az intézmények nem jelentenek megoldást az egyensúly hiányának problémájára, mivel az intézmények létrehozását, lévén azok is társadalmi döntések eredményei, ugyanúgy érinti az egyensúlytalanság problémája (Riker 2007). Riker e meglátása „örökölhetőségi hipotézisként” terjedt el. Riker a megoldást nem abban az irányban kereste – ahogy teszi azt az alább tárgyalandó többi institucionalista irányzat –, miszerint lépünk túl a racionális választások elméletén, és az intézményeket ne csupán racionális döntések eredményeinek tekintsük, hanem létrejöttük magyarázatába vonjunk be történeti vagy szociológiai elemeket is. Az egyensúlytalanság problémájának feloldását ehelyett a „politikai manipuláció művészetében” vélte felfedezni (lásd erről Körösi 2009). Vannak azonban, akik a racionális választások elméletén belül maradván igyekeztek cáfolni Riker örökölhetőségi hipotézisét (lásd pl. Shepsle, 1986; Diermeier és Krehbiel, 2003).

<sup>7</sup> Az útfüggőség elvét leginkább a technológiafejlesztés elméletében alkalmazzák, a legismertebb, modellértékű példa pedig a QWERTY-billentyűzet. Természetesen fennáll bizonyos analógia e modell és a történeti institucionalizmus által hangoztatott útfüggőség között, Kathleen Thelen szerint azonban a QWERTY-modell

kormány meghoz bizonyos közpolitikai döntéseket vagy létrehoz bizonyos intézményeket, akkor rálép egy útra, amely meghatározza a közpolitika és az intézmények további alakulását. A korábbi intézményeket erős politikai nyomásra meg lehet ugyan változtatni, de jelentős tehetetlenségi nyomatékkal bírnak, amely fennmaradásuk irányába hat (Peters, 2005: 71). Másképp fogalmazva, ugyanaz az ok eltérő hatásokat fog eredményezni a múltból öröklött kontextustól függően (Hall és Taylor, 2007: 173).

A történelem, illetve a múltból öröklött kontextus fontosságának a hangsúlyozása felveti annak veszélyét, hogy az institucionalizmus e válfaja esetleg újra visszatér ahhoz a determinizmushoz, amely a régi institucionalizmust jellemezte, s melyet a behaviorizmusnak és a racionális választások elméletének köszönhetően maga mögött tudhat a politikatudomány. Ahogy fentebb láthattuk, az új institucionalizmus nem visszafordítani akarja a diszciplínán belül végbemenő változásokat, hanem egyfajta szintézisre törekszik a behaviorista, a racionalista és az intézményközpontú megközelítések között. E törekvés fennáll a történeti institucionalizmus esetében is, ez az irányzat sem hanyagolja el az aktorok szerepét, és igyekszik kikerülni a determinizmus vádját.

Először is hangsúlyozzák ugyan az intézmények hatását az individuális döntések alakulásában, azt azonban nem állítják, hogy az előbbiek teljesen determinálnák az utóbbiakat. Az intézmények leginkább olyan szűrőként írhatók le, melyek szelektív módon előnyben részesítik a célok és az eszközök bizonyos interpretációját. Másodszor nem gondolják, hogy a politikai folyamatok betudhatók lennének egyetlen vagy néhány oknak. Ehelyett úgy vélik, mindig több kauzális tényezővel kell számolnunk, melyek kontextusról kontextusra eltérhetnek. Továbbá e tényezők konstellációja az, ami igazán fontos, vagyis az egyes tényezők kauzális hatása egyéb tényezők meglététől is függ. Ezenkívül fontos szerepe van az emberek tanulási képességének is, vagyis ugyanaz a konstelláció másodszor korántsem biztos, hogy ugyanazt a hatást hozza létre, mint elsőre. Harmadszor pedig nem beszélhetünk rögzített történelmi fejlődési pályáról, a fejlődés kontingens. Ez nem utolsó sorban az aktoroknak köszönhető, akik reflektálva a múltjukra és a jövőjükre megváltoztathatják a történelem menetét (Immergut, 2007: 150–151).

A történeti institucionalizmus intézményfogalma annyiban megegyezik a racionális választáson alapuló institucionalizmussal, hogy többnyire formális szabályokat, normákat,

---

egyszerre túl kontingens és túl determinisztikus a politikatudomány számára: a kezdeti választás, jelen esetben a billentyű kiosztás megválasztása, túlzottan a véletlenekre utalt, míg a politikai intézmények létrehozása esetében többnyire átfogó tervezésről beszélhetünk; ha azonban megtörtént a választás, elhanyagolható, sőt szinte nulla az esélye a billentyű kiosztás megváltoztatásának, míg a politikai intézmények kellő akarat esetén megváltoztathatók (Thelen, 1999: 385).

eljárásokat értenek alatta. Különbözik viszont egyrészt annyiban, hogy az intézmények kialakulásában itt nem csupán az aktorok stratégiai kalkulációja játszik szerepet, hanem történeti tényezők is, vagyis bizonyos múltbéli döntések nem szándékolt következményei (Hall és Taylor, 2007: 173). Másrészt pedig az ide sorolható munkákban, ahogy arról lentebb még lesz szó, sokszor központi szerepet játszanak az eszmék (*idea*), melyeknek tulajdonképpen az intézményekével azonos funkciót tulajdonítanak (Peters, 2005: 75).

Az új institucionalizmus harmadik irányzata a *szociológiai institucionalizmus*. A szociológiai jelző nem csupán az alkalmazott módszerekre utal, hanem arra is, hogy ez a megközelítés eredetileg egy szociológiai, azon belül is szervezetszociológiai kérdéskört tárgyalt. A megközelítésből azonban olyan elgondolások eredeztethetők, melyek jól alkalmazhatók a politikatudomány területén is, ezért ezt az irányzatot gyakran tekintik az új institucionalizmus egyik meghatározó válfajának.

A szervezetelmélet területén az institucionalista megközelítést alkalmazó szerzők arra a kérdésre keresték a választ, hogy minek köszönhető a különböző szervezeti formák, eljárások és egyéb gyakorlatok esetében megfigyelhető nagyfokú homogenitás. Nem fogadták el azt a nézetet, miszerint ez az adott formák racionalitásával magyarázható, vagyis az érintett aktorok haszonmaximalizáló kalkulációinak köszönhető. Ehelyett úgy gondolták, hogy a szervezetek hasonlósága a szervezeten kívüli társadalmi, kulturális környezetből ered. A szervezetek környezetében található intézményesült magatartásformák vagy rutinok idézik elő a szervezeti homogenitást, mégpedig nem azért, hogy azokat racionális kalkuláció révén átveszik a szervezetek, hanem ezek a minták mint magától értetődő viselkedésformák épülnek be a szervezetek működésébe (DiMaggio és Powell, 1991: 9; Hall és Taylor, 2007: 177). Ez az elgondolás kiterjeszhető a szervezetelméleten túlra is, ekkor ahhoz a megállapításhoz jutunk, hogy a társadalmi, kulturális minták befolyásolják az egyének viselkedését, és e hatás nem írható le az individuumok racionális kalkulációja segítségével.

A társadalmi, kulturális tényezőknek az individuális viselkedésben játszott konstitutív szerepe nem új keletű elgondolás, gondoljunk csak a szocializáció, vagyis a társadalmi normák és szerepek internalizálásának elméleteire. Az újabb keletű institucionalista elgondolások egyik legtöbbet hangoztatott eltérése e korábbi megközelítésektől abban áll, hogy az individuumok és az intézmények kapcsolatát nem értékekkel vagy normákkal való azonosulásként képzelik el, hanem olyan kognitív folyamatként, melynek során gondolati sémák, modellek, kategóriák és hasonlóak épülnek be az individuumok gondolkodásába, ami számos esetben reflektálatlan, tudattalan folyamatot jelent. Az intézményeknek a viselkedést befolyásoló hatása tehát nem a normatív elköteleződés megteremtésében áll, hanem a kognitív folyamatok, a gondolkodás, a

világ értelmezésének a befolyásolásában (DiMaggio és Powell, 1991: 18–19; Hall és Taylor, 2007: 178–179). Az intézményekre vonatkozó korábbi szociológiai irodalommal szemben az új szociológiai institucionalizmus olyan paradigmaváltásként írható le, amely „a cselekvés normatív megközelítésétől annak kognitív szemlélete felé, az elköteleződéstől a rutin felé, az értékektől a premisszák felé és a motivációtól a szabálykövetés logikája felé” (DiMaggio és Powell, 1991: 19) történő elmozdulásban áll. Ezt a változást rendszerint a pszichológia területén bekövetkező „kognitív forradalomból” eredeztetik.

A három irányzat közül a szociológiai institucionalizmus nyújtja az intézmények legtágabb értelmezését. Intézménynek tekinthető minden, ami valamilyen módon alakítja, leszűkíti a cselekvési lehetőségeket. Ezért a formális szabályok, eljárások és normák mellett ide sorolják a szimbólumokat, a kognitív vagy a morális mintákat. Maga a nyelv is tekinthető intézménynek (Searle, 2007: 251), amennyiben elfogadjuk, hogy az nem csupán leképezi a valóságot, hanem konstruálja is azt azáltal, hogy a szavakat bizonyos jelentéssel ruházza fel, míg más, egyébként lehetséges jelentéseket elfed. A szociológiai institucionalizmus intézmény-fogalma tulajdonképpen eliminálja a különbséget az intézmény és a kultúra között (Hall és Taylor, 2007: 178).

Az új institucionalizmus negyedik irányzataként a *diszkurzív institucionalizmust* tárgyalom. A magukat ehhez az irányzathoz soroló szerzők munkáit sokszor áthatja annak bizonygatása, hogy az imént bemutatott másik három mellett önálló, negyedik irányzatról beszélhetünk. A diszkurzív institucionalizmus vitatott státusza abból ered, hogy a történeti és a szociológiai institucionalizmus eszköztárában is felbukkannak, sőt olykor központi szerepet játszanak az eszmékre, fogalmakra, paradigmákra vagy más szemantikai konstrukciókra vonatkozó elképzelések. Például Peter A. Hall munkáiban, akit a történeti institucionalizmus egyik úttörőjének tartanak, meghatározó szerephez jutnak az eszmék (*ideas*):

„A közpolitika megalkotása olyan intézményi keretben történik, melynek konfigurációja nemzetről nemzetre eltér. E folyamatnak azonban szintén kontextusa a politikai eszmék meglévő készlete. Ebbe beletartoznak a társadalom és a gazdaság természetéről alkotott kollektív elgondolások, a kormányzat helyes szerepére vonatkozó különböző eszmék, számos közös politikai ideál és a múltbéli közpolitikai tapasztalatok kollektív emlékezete. Ezek az eszmék együttesen alkotják a nemzet politikai diskurzusát. Ezek szolgáltatják azt a nyelvet, melynek segítségével le lehet írni a közpolitikát a politikai arénán belül, továbbá azokat a feltételeket, melyek alapján megítélik a közpolitikát.” (Hall, 1989: 383)

Hall később tovább részletezte az eszmék szerepét. Azt az eszmei keretet, amely a közpolitika megalkotása során a követendő célokon és a felhasználható eszközökön túl még azt is meghatározza, hogy mik merülhetnek fel lehetséges problémákként, Kuhn elgondolásaihoz kapcsolódva, közpolitikai paradigmának (*policy paradigm*) nevezte (Hall, 1993: 279).

A szociológiai institucionalizmus esetében pedig, mivel a hangsúly elsősorban a kognitív sémáknak a közpolitika alakulására kifejtett hatásán van, nyilvánvaló, hogy fontos szerephez jutnak az eszmék (Campbell, 2001: 163), s amennyiben e sémák keletkezésére interaktív folyamatként tekintünk, akkor a diskurzus is (Hall és Taylor, 2007: 180). Az eszmék vagy a diskurzus legkevésbé a racionális választáson alapuló institucionalizmus esetében kerül előtérbe, de azért itt is akad rá néhány példa. Találhatunk olyan megközelítést, miszerint három funkciót is betölthetnek. Egyrészt működhetnek egyfajta útvonal-térképként, amely segíti az alternatívák közti választást, másodsor segíthetnek választani az egyformán vonzó egyensúlyi állapotok között, végül pedig szerepük lehet a döntések utólagos igazolásában (Judith Goldstein és Robert Keohane munkáját idézi Blyth, 1997: 239–241). Az eszmék és a diskurzus előtérbe kerülése tehát nem elszórt jelenség, hanem annyira meghatározó trendnek tekinthető a politikatudományban, hogy olykor eszmei fordulatról (*ideational turn*) is beszélnek (Blyth, 1997; Gofas és Hay, 2010).

Ha a történeti és a szociológiai institucionalizmusban is ilyen fontos szerep jutott az eszméknek, sőt a diskurzusnak is, akkor mi indokolja, hogy diszkurzív institucionalizmus címszó alatt az institucionalizmus egy negyedik válfajáról beszéljünk? Vivien Schmidt, aki a diszkurzív institucionalizmus önálló irányzatként való elismertetésének talán a lehangosabb képviselője, úgy fogalmaz, hogy az a pont, ahonnan már nem az új institucionalizmus egyéb, fentebb ismertett formáiról, hanem diszkurzív institucionalizmusról beszélünk, „ott van, ahol az eszmékhez fordulás aláássa a régebbi neoinstitutionalizmusok alaptételeit, így például azt, hogy az intézmények stabil egyensúlyban vannak, fix racionális preferenciákkal (RI), önmege erősítő történelmi utakkal (TI) vagy mindent meghatározó kulturális normákkal (SZI) rendelkeznek.” (Schmidt, 2010a: 37) Úgy gondolja, hogy az institucionalizmus másik három irányzatának képviselői azért fordultak az eszmékhez és a diskurzushoz, mert a korábbi megközelítések nem voltak képesek kellő módon számot adni a változásról, pontosabban a változást exogén tényezőnek tekintették. Ezt a hiányt hivatott orvosolni a diskurzus középpontba állítása, ezáltal ugyanis – érvel Schmidt – a változásra mint endogén tényezőre tekinthetünk (Schmidt, 2010b). Ez megmutatkozik abban is, ahogyan ez az irányzat az intézményt definiálja. Szemben ugyanis a másik három megközelítéssel, ahol is az

intézmények elsősorban korlátozó tényezőkként jelentek meg az aktorok számára, a diszkurzív institucionalizmus esetében az intézmények egyszerre jelentik a cselekvést korlátok közé szorító struktúrákat és a cselekvők által teremtett vagy módosított konstrukciókat (Schmidt, 2010a: 55–56).

Az institucionalizmus e válfajait mindeddig úgy kezeltük, mintha azok teljesen különálló irányzatok lennének, jóllehet a diszkurzív institucionalizmus kapcsán láthattuk, hogy nem mindig olyan egyszerű az elkülönítésük. Ez igaz az új institucionalizmus többi változatára is. Az egyes szerzők gyakran átlépik a meghúzott határvonalakat, és elgondolásokat kölcsönöznek egymástól. A racionális választáson alapuló megközelítés hívei például olykor történeti kontextusba helyezik elemzéseiket, a történeti institucionalizmus követői pedig sokszor mikroszintű elemekkel igyekeznek kiegészíteni vizsgálódásaikat, amellet érvelve például, hogy a kollektív cselekvési problémák megoldása szintén fontos a politikai folyamatok magyarázatakor (Thelen, 1999: 370). Léteznek persze összeegyeztethetetlen megközelítések is, nehéz lenne például közös nevezőre hozni a racionális választások stratégiaileg kalkuláló individuumát a kulturális környezetnek a szociológiai institucionalizmus által hangoztatott konstitutív szerepével (Schmidt, 2010b).

### III.

Az új institutionalizmus irányzatainak e rövid bemutatása után a továbbiakban azt vizsgálom, hogy milyen okokkal magyarázható az intézményközpontú szemléletmód térhódítása, illetve visszatérése a politikatudományba, vagy másképp fogalmazva, mi az a többlet, amely a korábbi, a behaviorizmus és a racionális választások elmélete által meghatározott megközelítésekhez képest várható az institutionalista fordulattól.

Még mielőtt erre rátérnénk, célszerűnek tartom megkülönböztetni az institutionalista fordulat két lehetséges értelmezését. Az intézmények előtérbe kerüléséről ugyanis beszélhetünk egyrészt tárgyi, másrészt pedig módszertani értelemben. Az előbbi pusztán annyit jelent, hogy a politikatudomány figyelme ismét az intézmények felé fordul, ám ez nem vonja maga után az elemzések módszerének megváltozását. Véleményem szerint a racionális választáson alapuló institucionalizmus megjelenése ilyen változásként fogható fel, hiszen ezen irányzat képviselői lényegében ugyanazokat a módszertani elveket vallják, mint a racionális választások „hagyományos” elméletének hívei. Nem arról van szó, hogy elutasítanák a racionális választások elméletének módszertani alapelveit, vagyis a stratégiaileg kalkuláló, haszonmaximalizáló individuumokat mint az elmélet végső és kizárólagos építőegységeit,

hanem csupán azt állítják, hogy az egyensúly biztosítása végett ezek az individuumok intézményeket hoznak létre, melyek korlátozó hatásával ezután számolniuk kell, de teszik mindezt stratégiai, haszonmaximalizáló kalkulációik alapján. Ebből kifolyólag az új institucionalizmus e változatával szemben rendszerint azokat az ellenérveket fogalmazzák meg, melyekkel a racionális választások elméletét egyébként is illetik. Például hogy ez az elmélet racionálisan kalkuláló cselekvőket feltételezve túlzó leegyszerűsítésekkel él, túlzottan elvonatkoztat a valóságos folyamatoktól, s nem képes kielégítő válasszal szolgálni a makroszintű jelenségekre vonatkozóan (Shepsle, 2008: 32; Szabó, 2010: 6–7).

Az institucionalizmus másik három irányzatának esetében már valódi módszertani változásról beszélhetünk, itt ugyanis az individuumok racionális választásait olyan tényezők korlátozzák, melyek nem azok korábbi racionális döntéseiből erednek, illetve nem stratégiai kalkuláció, hanem normakövetés vagy rutinszerű cselekvés által vetik alá magukat ezeknek a korlátozó feltételeknek. Persze itt is kimutathatók fokozatok a módszertani változás tekintetében, például a történeti institucionalizmus kevésbé szakít a racionális választások elméletének módszertani előfeltevéseivel, ahogy azt fentebb az irányzatok közti átfedések kapcsán láthattuk. A szociológiai vagy a diszkurzív institucionalizmus módszertani alapelvei azonban már nemigen egyeztethetők össze a racionális választások elméletével. A továbbiakban elsősorban az új institucionalizmus azon tételeire fogok koncentrálni, melyek módszertani változást jelentenek a korábbi paradigmákhoz képest, és ezek tekintetében vizsgálom, hogy milyen érvek hozhatók fel e váltás mellett.

A legelőször adódó válasz talán az, hogy ezt a változást a módszertani individualizmus és a módszertani holizmus szembenállása által kínált értelmezési keretben vizsgáljuk. Ezek szerint a behaviorista és a racionális választások elméletén nyugvó politikatudomány azáltal, hogy magyarázataiban csak az individuális döntéseket tekinti elfogadható alapnak, s mindent ezekre kíván visszavezetni, nem képes minden jelenség átfogó magyarázatát nyújtani, s ezért van szükség az intézmények bevonására, melyek kollektív képződményeknek, leginkább struktúráknak tekinthetők. A módszertani individualizmus és a módszertani holizmus, vagy másképp fogalmazva a cselekvő és a struktúra szembeállítása, illetve a kettő viszonyának és elsőbbségének a kérdése igen terjedelmes és szerteágazó szakirodalmat tudhat magáénak. Az új institucionalizmus kapcsán ez a vita látszik újjáéledni a politikatudományban is (Goodin, 2007: 291–293). Az intézmények ráadásul az egyik legnyomósabb érvet képviselik a módszertani individualizmus ellenében: az olyan individuális tényállások, mint például valaki elment szavazni vagy beváltott egy csekket, már feltételezik bizonyos intézmények, jelen esetben a szavazás és a bankrendszer meglétét (Lukes, 1994: 454–457).



Ha tehát a módszertani individualizmus és a módszertani holizmus által kínált keretet vesszük alapul, akkor azzal magyarázhatjuk az új institucionalizmus megjelenését és térhódítását, hogy orvosolta a behaviorizmus és a racionális választások elmélete által megoldatlan problémákat. Ezt a magyarázatot azonban két szempontból sem tartom kielégítőnek. Először is kétlem, hogy e módszertani kérdésben megszülethet a végleges megoldás. A cselekvő és a struktúra kapcsolatát leginkább egyfajta „tyúk-tojás” viszonytal lehetne jellemezni (Koelble, 1995: 243): egyrészt nagy valószínűséggel mindig felmutathatunk olyan strukturális hatásokat, melyek befolyásolják az individuumok döntéseit, másrészt azonban a struktúrák mindig individuális cselekedetek eredményei – legyenek azok múltbeliek vagy nem szándékoltak. Másodsor pedig azért nem elegendő pusztán módszertani kérdésre hivatkozni, mert ekkor még mindig nyitva marad a kérdés, hogy miért épp most váltak fontossá ezek a módszertani hiányosságok. Ha sem az individualista megközelítések, sem pedig a struktúrákkal operálók nem képesek teljes egészében leírni a társadalmi jelenségeket, akkor a köztük való választást mindig a tárgyalandó probléma jellege határozza meg.

A kérdés tehát az, hogy 20. század vége felé mely problémák indokolták az intézményközpontú szemléletmód megjelenését. Vagy talán pontosabb feltenni úgy a kérdést, hogy a felmerülő problémák mely sajátosságában keresendő a magyarázat. Az ugyanis, hogy milyen új kihívásokkal szembesültek a nyugati társadalmak ez idő tájt, már-már közhelyszámba megy: ide sorolhatók az ökológiai problémák, a jóléti állam finanszírozásának a kérdése, a globális pénzügyi rendszer működésével kapcsolatos aggályok, újabban pedig a terrorizmus és a kulturális konfliktusok. Ha azonban alaposabban szemügyre vesszük ezeket a problémákat, akkor majdnem minden esetben előbb-utóbb beleütközünk a komplexitás kérdésébe. Az emberi tevékenység ökológiai hatásai kiismerhetetlenek, az állami beavatkozások hatása megjósolhatatlan, a nemzetközi pénzügyi rendszer kiszámíthatatlan, a globalizált világban pedig minden szituáció rengeteg politikai, gazdasági, kulturális aspektussal rendelkezik, melyek kölcsönösen befolyásolják egymást. Természetesen a komplexitással összefüggésbe hozható problémák korábban sem voltak ismeretlenek, de talán nem túlzás azt állítani, hogy napjainkban minden korábbit radikálisan meghaladó mértékben kerül előtérbe a komplexitás kérdése, ezáltal új minőséget kölcsönözve a felmerülő problémáknak.<sup>8</sup>

Ami pedig a komplexitás meghatározását illeti, anélkül, hogy kizárólagos érvényű definíciót kívánnék adni, e fogalom alatt elsősorban azt értem, hogy az elemek egy halmazán belül – tekintsük e halmazt rendszernek vagy valami másnak – nem vagyunk képesek az elemek

---

<sup>8</sup> A társadalomtudományok területén ezzel kapcsolatban olykor komplexitás-fordulatot is emlegetnek (*complexity turn*) (lásd pl. Urry, 2005).

közi összes reláció együttes tekintetbe vételére.<sup>9</sup> Más szóval az elemek közti rengeteg kölcsönös függőség következtében nem lehetséges tiszta ok-okozati összefüggések megállapítása, ezért például nem ismerhetjük pontosan döntéseink kimenetelét vagy nem tárhatjuk fel egyértelműen az események okait.

A komplexitás növekedése rendszerint együtt jár a komplexitás redukciójának felerősödésével (Nowotny, 2005). A döntésekhez vagy akár bármiféle cselekvéshez szükség van az alternatívák számának szűkítésére, modellalkotásra, egyes lehetőségek figyelmen kívül hagyására, bizonyos leegyszerűsítések megtételére, vagyis szükség van a komplexitás redukciójára. S itt jönnek képbe az intézmények, hiszen az intézményeknek többnyire komplexitásredukáló hatást tulajdonítanak, vagyis az egyébként kontingens lehetőségeket adottként jelenítik meg: a szabályok korlátozzák a cselekvési lehetőségek körét, a történelem, a kulturális környezet vagy az eszmék egyes problémafelvetéseket, opciókat vagy értelmezéseket kizárnak, másokat pedig valószínűvé tesznek.

Azt nem állítom, hogy az új institucionalizmus megjelenése és térhódítása úgy ment végbe, hogy az egyes szerzők, érzékelvén a tárgyalt kérdésekben rejlő komplexitásproblémát, olyan módszer után néztek, amely a komplexitásredukciót helyezi a középpontba, s így döntöttek végül az intézményközpontú megközelítés újjáélesztése mellett. A kapcsolat valószínűleg nem ennyire explicit. Annyi azonban kijelenthető, hogy a behaviorizmus és a racionális választások elmélete a tiszta ok-okozati összefüggések feltárására törekszik, s az ehhez szükséges leegyszerűsítéseket – a komplexitás redukcióját – nem tekinti az elmélet endogén részének, így nem tematizálja azt. Az ebből fakadó problémákra – vagyis amikor az elméleti előfeltevések és megállapítások e túlzott leegyszerűsítés miatt a valóságtól eltávolodottnak tűnnek – kínálhat megoldást az institucionalizmus, amely beemeli az elméletbe a komplexitást redukáló mechanizmusokat, az intézményeket.

Természetesen számos olyan fogalom, megállapítás vagy módszer, melyeket a behaviorizmus és a racionális választások elmélete kínál, továbbra is hasznunkra szolgálhat a társadalmi jelenségek elemzésekor. Célravezető lehet, ha szemügyre vesszük az aktorok viselkedését, azt, hogy adott preferenciák mellett mely alternatíva tűnik racionális választásnak számukra, vagy miképp lehetséges a kollektív cselekvési problémák megoldása. Emellett azonban napjainkban az is egyre fontosabbá válik, hogy a társadalmi környezet miképp befolyásolja a preferenciákat, milyen mechanizmusok révén szelektálódik ki az a néhány alternatíva, melyek lehetőségként felmerülnek, vagy milyen módon befolyásolják a

---

<sup>9</sup> A komplexitás ily módon történő meghatározásához lásd Luhmann 2005: 257.

fogalmaink, eszméink és korábbi döntéseink azt, hogy mit tekintünk problémáknak és miképp választunk a lehetőségek között. Az intézmények mint komplexitásredukáló mechanizmusok az efféle kérdések megválaszolása révén nyújthatnak többet, mint a korábbi megközelítések.

## Hivatkozott irodalom

- Ansell, Christopher (2008): Network Institutionalism. In: R. A. W. Rhodes, Sarah A. Binder és Bert A. Rockman (szerk.): *The Oxford Handbook of Political Institutions*. Oxford–New York, Oxford University Press. 75–89.
- Apter, David E. (2007): Institutionalism Reconsidered. In: B. Guy Peters and Jon Pierre (szerk.): *Institutionalism. Volume I*. Los Angeles–London–Újdelhi–Szingapúr, Sage. 12–34.
- Beyme, Klaus von (2003): Politikaelmélet: Az empirikus politikaelmélet. In: Robert E. Goodin és Hans-Dieter Klingemann (szerk.): *A politikatudomány új kézikönyve*. Budapest, Osiris. 497–507.
- Blyth, Mark M. (1997): „Any More Bright Ideas?” The Ideational Turn of Comparative Political Economy. *Comparative Politics*. 29/2. 229–250.
- Campbell, John L. (2001): Institutional Analysis and the Role of Ideas in Political Economy. In: John L. Campbell és Ove K. Pedersen (szerk.): *The Rise of Neoliberalism and Institutional Analysis*. Princeton University Press, Princeton, N. J. 159–189.
- Diermeier, Daniel és Kaith Krehbiel (2003): Institutionalism as a Methodology. *Journal of Theoretical Politics*. 15/2. 123–144.
- DiMaggio, Paul J. és Walter W. Powell (1991): Introduction. In: Walter W. Powell és Paul J. DiMaggio (szerk.): *The New Institutionalism in Organizational Analysis*. University of Chicago Press, Chicago. 1–38.
- Dowding, Keith (2007): The Compatibility of Behaviouralism, Rational Choice and „New Institutionalism”. In: B. Guy Peters and Jon Pierre (szerk.): *Institutionalism. Volume IV*. Los Angeles–London–Újdelhi–Szingapúr, Sage. 261–272.
- Gofas, Andreas és Colin Hay (2010): The Ideational Turn and the Persistence of Perennial Dualism. In: Andreas Gofas és Colin Hay (szerk.): *The Role of Ideas in Political Analysis: A Portrait of Contemporary Debates*. Routledge, Oxon. 3–10.
- Goodin, Robert E. (2007): Institutions and Their Design. In: B. Guy Peters and Jon Pierre (szerk.): *Institutionalism. Volume I*. Los Angeles–London–Újdelhi–Szingapúr, Sage. 281–324.
- Hall, Peter A. (1986): *Governing the Economy: The Politics of State Intervention in Britain and France*. Cambridge, Polity Press.
- Hall, Peter A. (1989): Conclusion: The Politics of Keynesian Ideas. In: Peter A. Hall (szerk.): *The Political Power of Economic Ideas: Keynesianism across Nations*. Princeton

- University Press, Princeton, N. J. 361–391.
- Hall, Peter A. (1993): Policy Paradigms, Social Learning, and the State: The Case of Economic Policymaking in Britain. *Comparative Politics*. 25/3. 275–296.
- Hall, Peter A. és Rosemary C. R. Taylor (2007): Political Science and the Three New Institutionalisms. In: B. Guy Peters and Jon Pierre (szerk.): *Institutionalism. Volume I*. Los Angeles–London–Újdelhi–Szingapúr, Sage. 169–193.
- Hay, Colin és Daniel Wincott (1998): Structure Agency and Historical Institutionalism. *Political Studies*. 46/5. 951–957.
- Immergut, Ellen M. (2007): The Theoretical Core of the New Institutionalism. In: B. Guy Peters and Jon Pierre (szerk.): *Institutionalism. Volume I*. Los Angeles–London–Újdelhi–Szingapúr, Sage. 136–165.
- Koelble, Thomas A. (1995): The New Institutionalism in Political Science and Sociology. *Comparative Politics*. 27/2. 231–243.
- Körösényi András (2009): Lehangelő tudomány, vagy a politika művészete? Vezetés, manipuláció és demokrácia. *Politikatudományi szemle*. 18/3. 33–56.
- Lánczi András (1996): A politikatudomány helyzetéről és állapotáról. *Századvég*. 18. szám. 141–162.
- Luhmann, Niklas (2005): Komplexitás. In: uő: *Soziologische Aufklärung 2*. Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften. 255–276.
- Lukes, Steven (1994): Methodological Individualism Reconsidered. In: Michael Martin és Lee C. McIntyre (szerk.): *Readings in the Philosophy of Social Science*. Cambridge, Mass., The MIT Press. 451–448.
- March, James G. és Johan P. Olsen (1989): *The Organizational Basis of Politics*. New York, The Free Press.
- Nowotny, Helga (2005): The Increase of Complexity and its Reduction. Emergent Interfaces between the Natural Sciences, Humanities and Social Sciences. *Theory, Culture & Society*. 22/5. 15–31.
- Peters, B. Guy (2003): Politikai intézmények régen és ma. In: Robert E. Goodin és Hans-Dieter Klingemann (szerk.): *A politikatudomány új kézikönyve*. Budapest, Osiris. 207–221.
- Peters, B. Guy (2005): *Institutional Theory in Political Science*. London–New York, Continuum.
- Rhodes, R.A.W. (2008): Old Institutionalisms. In: R. A. W. Rhodes, Sarah A. Binder és Bert A. Rockman (szerk.): *The Oxford Handbook of Political Institutions*. Oxford–New York, Oxford University Press. 90–108.

- Riker, William H. (2007): Implications from the Disequilibrium of Majority Rule for the Study of Institutions. In: B. Guy Peters and Jon Pierre (szerk.): *Institutionalism. Volume I*. Los Angeles–London–Újdelhi–Szingapúr, Sage. 344–365.
- Sanders, Elizabeth (2008): Historical Institutionalism. In: R. A. W. Rhodes, Sarah A. Binder és Bert A. Rockman (szerk.): *The Oxford Handbook of Political Institutions*. Oxford–New York, Oxford University Press. 39–55.
- Schmidt, Vivien A. (2010a): Diszkurzív institucionalizmus. Az eszme és a diskurzus magyarázóereje (ford. Horváth Szilvia). *Századvég*. 57. 35–78.
- Schmidt, Vivien A. (2010b): Taking Ideas and Discourse Seriously: Explaining Change through Discursive Institutionalism as the Fourth „New Institutionalism”. *European Political Science Review*, 2/1. 1–25.
- Searle, John R. (2007): What is an Institution? In: B. Guy Peters and Jon Pierre (szerk.): *Institutionalism. Volume I*. Los Angeles–London–Újdelhi–Szingapúr, Sage. 241–263.
- Shepsle, Kenneth A. (1986): Institutional Equilibrium and Equilibrium Institutions. In: Herbert F. Weisbert (szerk.): *Political Science: The Science of Politics*. New York, Agathon Press. 51–81.
- Shepsle, Kenneth A. (2008): Rational Choice Institutionalism. In: R. A. W. Rhodes, Sarah A. Binder és Bert A. Rockman (szerk.): *The Oxford Handbook of Political Institutions*. Oxford–New York, Oxford University Press. 23–38.
- Szabó Márton (2010): „Intézmény és diskurzus a politikában”. *Századvég*. 57. szám. 3–34.
- Thelen, Kathleen (1999): Historical Institutionalism in Comparative Politics. *Annual Review of Political Science*. 2. 369–404.
- Thelen, Kathleen és Sven Steinmo (1994): Historical Institutionalism in Comparative Politics. In: Sven Steinmo, Kathleen Thelen és Frank Longstreth (szerk.): *Structuring Politics: Historical Institutionalism in Comparative Analysis*. Cambridge University Press, Cambridge. 1–32.
- Urry, John (2005): The Complexity Turn. *Theory, Culture & Society*. 22/5. 1–14.